دەقێکی لیریکی مەولەوی

عادل محەمەدپوور

لە دەرونشیکاری وێنە زەینییەکانو پرۆسەی داهێنانو پراکتیکی شاعیرانەدا، سەلمێندراوە کە شاعیر سەرەتا لە ڕۆگەی زەینییەتی شاعیرانەوە، کەرەسە خاوو دەرەکییەکانی شیعر، وەرگرتە لە هەلومەرجە داسەپاوەکانی گلێرگەو دنیای ئۆبژێکت، وەردەگریۆ ئەنجا دەیانخاتە ئەستۆی مکانیزمی خەلاق (زەینی ناخۆئاگا)وە. ئەم ڕەوتە زەینییەو ئەم مێکانیزمە خەلاقە بێئەوەی دەستکاریی ئەو کەرەسە خاوانە بکات، لە مەودایەکی زەمەنیی دیارینەکراوو کتوپڕدا، پێوەندییە بزۆزو پەنهانەکانی نێوانیان لەگەڵ دۆخو ئەتمۆسفێری چەندی–چۆنی ڕەوتەکەدا، چەمك– پێکهاتەی دەقەکە، دێتە ڕۆگەی هەبوونو دیسان دەدرێتەوە بە شاعیرو بە واتا دەق (شیعر) لە دایك دەبێ.

لەم پرۆسە زەنییەدا، ناوەڕۆكو هەوێنی بەرهەمی هەر شاعیرێك، بریتی دەبێت لەو مەوادە خاوو فیزیاییو دەرەکیانە کە شاعیر ئەیانداتە مێکانیزمی خەلاقو دەبێتە هەڵوێستو پەیلوای شاعیرو هەر ئەمەیشە شاعیران لە پەیلواو بۆچووندا لە یەکتر جیا دەکاتەوەو هەر یەك دەبنە خاوەن سیاقو شێوازو دیدگایەکی تایبەتی.

دەرەوەستی شیعریش لە ناواخنی خودی دەقەکەدایە، نەك پەیوەست بە کەسێتیی تاکی دانەر. ئەگەر دەرەوەستییەك بۆ شاعیرو دانەر قایل بین، تا

ئەوكاتەیە كە شیعر مەوادە خاوەكان دەخاتە ئەستۆی میكانیزمی خەلاقەوە. پاش مشتو ماڵی زەینیو بەرسفو بەرپرسیارێتی ناخۆئاگاو لە دایكبوونی دەق، ئەنجا خوێنەر (بەردەنگ) دەبێتە دەرەوەست (متعهد) لە هەمبەر وەرگرتنی پەیامی دەقو توخمە زمانیو ڕاگەیاندراوەكانی دەقەكەدا. ئەمە خوێنەر یان سوپەرخوێنەرە كە بەرپرسیارێتی دەكاتو هەست بە دەرەوەستی هونەری–ئەدەبی– واتایی دەكات. لە كۆتایی ئەم پرۆسە زەینییەدایە كە شاعیریش دەبێتە یەكێكی تر لە بەردەنگەكانی دەقەكە. بۆچوونو پەیلوا جیاوازەكان لە هەمبەر ڕاڤەكاری دەقەكانی مەولەوی بەڵگەیەكی حاشا هەڵنەگرە بۆ ئەم ئەدگارە هونەرییە.

ئەوەی شارەزای ئەدگارو ئوسلوبی شیعرەكانی مەولەوی بێ، دەزانێ كە زۆربەی شیعرەكانی ئەم شاعیرە لە سەر تەجروبەی ئەم پرۆسە زەینیو ناخۆئاگاییەیە سووریالیزمی*و سەفەرە زەینییەكان بونیاد نراون. بە ختووكە بزوێنەری خورپەو چركەساتی زەینو بزاڤی ئەفراندنی شاعیرانە بە شێوەی "مونولوگ" پەیوەست لەسەر ڕێچكەو ڕۆگەی چڕی توخمی نەغمە (تایبەتمەندی زمانی شیعری هەورامی)، ئەوپەڕی دەقی لیریكای لە ئەدەبی كلاسیكی كوردیدا خولقاندووە. بۆ ئەوەی ئاشنای شێوازی تاكیو تەجروبەی هونەری ئەم شاعیرە بینو كەسایەتی باڵای شیعری ئەم شاعیرە لە ناواخنی دەقەكەیدا پێناسە بكەین، گەشتێك ئەكەین بە نێو باخچەی خەیاڵی ئەم شاعیرەداو غەزەلێك لە دیوانەكەی، بێئەوەی دەستچنی بكەین، بە زمانی هونەریو شێوازی نوێگەری دەیخوێنینەوە، لە دوو بواری ئاسۆیی(افقی)و ئەستوونی (عمودی)یەوە، پرنسیپە هونەریەكانی دەقەكە دەر دەخەین، سەرەتا خوێندنەوەی ئاسایی شیعرەكە:

قەڵای ویرم سەیل هوناو بەر دە بێ
بورج ئاگاییم وێران كەر دە بێ
كێشكچی خەیاڵ خەم فام سەندە بێ
دوكانچەی بەدەن بێكەس مەندە بێ
فرسەت زانابێ تەریدەی قاتڵ
یەك سەر بەر دەبێ كاڵای گیانو دڵ
خەبەر بیم هۆشم ئاما وە بەردا
ئەم لا گیان، ئەو لا دڵ، دام وە سەردا
لادێ ئێش سەخت ساتێ وەی ڕۆ وەی
واتم چار نیەن مەر بشوون وە پەی
دیم ناڵچەكەی داخ دڵەی پڕ جە هوون
شەقڵش ها نە ڕووی گەرد ڕای دەروون
تا وە مەكۆگەی ئاسانەكەی ئەو
دەوان تەر جە هەرس وەسەد قەترەو دەو
لاڵامو ناڵام حاشات موشكۆڵەن
گیان فیدای تۆ بۆیە بەڵگەی دڵەن
سیوای تۆ ئازیز نەی زەمانەدا
كێن گۆزەر كەرۆ بەی وێرانەدا
نە نیم نگایێ، نە كەرد تەماشا
چێدیش وێنەی ماڵ یاران كەرد حاشا

خورپەی شاعیر لەم ساتە زەینیەدا، تەجروبەیەكی سایكۆلۆژیانەی ڕۆحانییە لە دنیای ناخودئاگاییو ژانی شاعیرانەدا، وەك ڕێڕەوێك، ڕێ دەكەوێو سەفەرێكی ناوەكیو هەناوی ئەنجام دەدات.

لەم سەفەرە هونەرییەدا:

"لافاوو زریانی دڵو هەڵپەی شاعیرانە دێو قەڵای ویرو خەیاڵی شاعیر وێران دەكاو شاڵاوی خەمی عەشقو ناهوشیاری، ئەقڵو فامو ئاوەز (دنیای خودئاگا) لە ئێشكچی لەشی دەستێنێ دوكانچەی بەدەن بێكەس دەمێنێ – جووڵەی زەین بەرەو بەشی ناخۆئاگاییو وروژاندنی هەرێمی خەیاڵی شاعیرانەو پانتایی دنیای ئوبژێكت هوشیاری دەرووخێنێ.

هەڵمەتی بێ دەستو بردی ئەوینو ئیلهامو خورپە، كاڵای گیانو دڵ كە سەرمایەی هەستیەتی، بە تاڵانی دەبا.

شاعیر بە لە دەستدانی گیانو دڵ گەیشتن بە ئەوپەڕی ناخودئاگایی دێتەو دونیای هوشیاریو دنیای خودئاگاو هەست بە تاڵانکاری دەکاو بە هەردوو دەست دەماڵێ بە سەریداو هاوار دەکا، بەڵام سوودی نییەو بڕیار دەدات کە لە دوویان کەوێو بزانێ کاڵای گیانو دڵ بۆ کوێ براون. ورد دەبێتەوە، هێماو شەقڵو جێ پێی سوارەی شالاوگەر لە پانتایی دەروونیدا دیارە. شوێنەواری پێگەی تا مەکۆگەی تاقەسواری هەڵمەتبەر، دەردەکات. دەبینێ دەرکەی ئاسانەی ئازیزەکەیەتی. بە زمانی هەنسکو گریانەوە، زارو خۆدڕاو دەپاڕێتەوەو دەڵێ دەزانم کاڵای گیانو دڵ لای تۆیە. جگە لە تۆ لەم زەمانەدا، کەسی تر بوێری ناکاتو بە خۆیا ناپەرمێ کە گوزەر بکاتە گۆڕەپانی هەناوی منو ئاوا سەرمایەیێك بە تالان ببا، بەڵام خۆشەویستەکەی نەك تەنیا بە نیمنیگایەکیش ئاوڕی لێ ناداتەوە، بەڵکو حاشاو نکوڵی لەم تاڵانکارییە دەکاتو خۆی لێی قوتار دەکات، هەروەها کە لە ماڵو سەرمایەی دیتران حاشای کردووە".

ئەمە بیرۆکەی دەلالیەتی دەقەکەی مەولەوییە. هەروەك دەزانین هەر دەقە شیعرێك لە دوو پاژو بابەت پێك دێ، یەکەم شکڵی ڕواڵەتیو سەرخانی دەقەکە، وەك: کێشو سەرواو مۆسیقای لەفزیو تەبایی نێوان وشەو مورفێم و دەنگە زمانییەکان، لە نێو زنجیرەی دێڕەکانو تۆڕی واژەو دەستەواژەو چڕی نەغمەکان، واتە هارمۆنیای واچەکان.

دووهەم: شکڵی زەینی واتە ژێرخانی دەقەکە، جوڵەو حەرەکەتو بزواندنو چلۆنایەتیی وێنە خەیاڵییەکانو یەکگرتنەوەی واتاو پەیام لە ئەفراندنی شیعردا، کورپەی شیعر لەم دانوستاندنەدا، لە نێوان زەینو ئەزموونە سروشتییەکانو تاکییەکاندا، لەدایك دەبێ. ئەم بەشە ئەگەرچی تەنیا مەدلولێکی شیعرەکەیە، بەڵام چەندایەتیی بزاڤی شیعرو شێوازی شاعیر بۆ ئێمە دیاری دەکاتو دەینرخێنێ. هەروەك دەزانین بزواندنی خەیاڵو وروژاندنی زەین لە ئەنجامدا دەبێتە هۆی یەکگرتنەوەی

مەولەوی

وێنەکان، ئەنجا شاعیر دەگاتە لوتکەی ژانگرتنو شیعرەکە دێتە ڕێچکەی هەبوون. ئەبێ بڵێم هەوێنو کاکڵەی ئەو بزاڤە خەیاڵییە، ئەندێشەی شاعیرانەیە کە خۆی لە خۆیدا دەبێتە ناوەڕۆکی ڕاستەقینەی شیعر.

خاڵێکی گرنگ کە ئەبێ لە تەجروبەی شاعیرانەدا، ئاماژەی پێ بکەین، تەجروبەی تاکی شاعیرە بەرامبەر بە سروشتو ئەوینو ئەزموونەکانی ژیانو... کە زمانی تایبەتیو شێوازی تاکیو دۆخی هونەری خۆی دەری دەبڕیو دەیخولقێنێ. تەجروبەی شاعیری ڕاستەقینە، لە نەفسی خۆیدا دەبێتە نوێنەری تەجروبە گشتییەکانی ئینسانی بێ سەپاندنو لاساییکردنەوە لە دەقی هونەرەکەیدا، وێنە هاوبەشو هاومەبەستەکانی مرۆڤایەتیو جیهانی دەخولقێنێو هاودەردیی خۆی ڕادەگەیێنێ.

مەولەوی لە بارگەی دەلالی ئەم شیعرەدا، باس لە چەمکی ئەوینو تەجروبەی تاکی خۆی، وەرگرتە لە دۆخو فەزای دەرەکی دەکات، کە بێ شك ئەنجامەکەی تەجروبەیەکی هەمەکی و گشتیانەیە. کەس نییە کە لە گۆڕەپانی ژیاندا بە جۆرێك عاشق نەبێت، واتە مەولەوی،

لەم تەجروبە تاکییەداو دانوستاندن لەگەڵ دنیای دەوروبەر، (کە بێگومان مەولەویش بەر لە هەموو شتێك مرۆڤەو عەشقیش دیاردەکی ئینسانییە) گوێزراوەتەوە بۆ تەجروبەیەکی گشتیو توانیویەتی وێنەیەکی گشتی کە مەبەستێکی گشتییە، بخوڵقێنێو خۆی بهاوێتە نێو ئامێزی تەجروبەیەکی ئینسانییەوە. جێ پەنجەی خۆی لەم ئەفراندنەدا بنەخشێنێ، ئەم ڕووکردە ڕەنگە فاکتێك بێ بۆ جیاکردنەوەی لە شاعیرو ناشاعیر.

لە پێکهاتەو ئێستراکچێری شیعرەکەدا، بە پێچەوانەی شیعری فارسیو عەرەبی (بە تایبەت لە فورمی قەسیدەدا)، کە تەنیا بایەخ بە تەوەرەی ئاسۆیی (محور افقی) دراوەو وزەی هونەریی شاعیر تەنیا سەرف ئەم تەوەرە کراوە. لەم چەشنە شیعرانەدا تەوەری ئەستوونی (محور عمودی) واتە پێوەندیی چەمکیو ناوەڕۆکیو پرۆژەی گشتی شیعرەکە لە سەرەتاوە تا دوایی ڕەچاو نەکراوە، بەڵکو بە کەسایەتی بەخشین بە دێر (مصراع)و پاراستنی ناوەڕۆکی سەربەخۆ بۆ ئەم بەشەی لە شیعر، ناوەڕۆكو چەمکی شیعرەکە پچڕ پچڕ دەبێ. ئەمە نەریتێکی تاکی شاعیرانە نییە، بەڵکو شێوازێکی گشتییە کە لە شیعری کلاسیکی فارسیو عەرەبیدا ڕەچاو دەکرێ. ئەڵبەت دەگمەن، پێچەوانەی ئەم حاڵەتەیش لەم دوو زمانەدا بەر چاو دەکەوێ.

بەڵام مەولەوی وێڕای پشتبەستن بە توانای شاعیرانەو پیشاندانی پلەی بەرزی هونەری لە خولقاندنی وێنە خەیاڵییەکان لە زنجیرەی دێڕەکاندا (تەوەری ئاسۆیی)، تانوپۆو فۆڕماسیۆنی شیعرەکەی لە سەرەتاوە تا دوایی بە وردی چنیوە، خوێنەر هەست بە دابڕان لە زنجیرەی ناوەڕۆك ناکات، بەڵکو هەست بە پلانی چیرۆکێکی زەینی شکڵ دەکاتو بە دڵێکی ڕازییەوە چێژو لەزەتی لێ دەبینی.

وێنە گەلێك کە لە زنجیرەی ئاسۆیی (افقی) شیعرەکەدا بەرچاو دەکەون ئەمانەن: **قەڵای ویر، وێنەی وێچواندن، ویر بە قەڵا بە هۆی بەرزییەوە شوبهاندوویەتی، یان سەیلو هوناو، بورج ئاگایی، کێشکچی خەیاڵو دوکانچەی بەدەن، تەپیدەی قاتڵ، کاڵای گیان دڵ، ناڵچەکەی داخ و...** سفەتێکی تایبەت بە شێوازی تاکی مەولەوی، وێنە خەیاڵییەکانی لەم شیعرەدا بەرچاو دەکەوێ، کەڵکوەرگرتن لە وێنەی وێچواندنە. وێچواندن تابلۆیەکی خەیاڵییە کە بە مایەکانی سروشتو نورمی زمانەوە زۆر نزیکە. ئەم ئەدگارە جیاوازە هۆی جیاکەرەوەی مەولەوییە لەگەڵ ئەو شاعیرانەی کە لە وێنەگەلی پێچراوە کەڵك وەردەگرن. هەر چەند شاعیر بتوانێ لە بنەما جەوهەرییەکانی سروشت بۆ خولقاندنی وێنەو تابلۆی شیعری کەڵك وەربگرێ، ئەوا دەقی شیعرەکەی لە ڕەوتو جوڵەو بزاوتن لە تانوپۆی دەقی شیعرەکەیدا تەژی دەبێ، هەروەها کە بزاوتنو جوڵە لە شیعرەکەی مەولەویدا شەپۆل دەدا.

بێگومان یەکێك لە هۆ سەرەکییەکانی نەمریی هونەریی مەولەوی لە ڕەوڕەوەی مێژوودا ئەم سفەتەیە کە خستمانە بەرچاو، ئیتر ئەو پێوەندییە نەبڕاوە کە مەولەوی لەگەڵ سروشتی ڕازاوەی هەوراماندا بوویەتی، بە وزەی باڵای هونەریو توانای بەرزی شاعیرانە، دار سنەوبەری شیعری بۆ باخچەی قوتابخانەی ئەدەبی کوردی خولقاندووە.

سەرچاوەکان:

1- دیوانی مەولەوی.

2- صور خیال در شعر فارسی — دکتر شفیعی کدکنی.

3- دگرگونی نگاه، زبانو ساختار در شعر امروز، کازم کەریمیان.

* مەبەست لە بەکارهێنانی (سووریالیزم) لەم دەقەدا، بە واتای قاموسی وشەکە، نەك ڕەوتە فیکریو ئەدەبیو مەکتەبیەکەی "ئاندرێ بریتۆن" لە ئەوروپا.